

KANTTEKENING BIJ DE MIDDELNEDERLANDSE BIJBELVERTALING IN HET KARTUIZERKLOOSTER VAN HERNE

Jan BOELAERT

Jozef BOELAERT

Nu de "Bijbelvertaler van 1360" met grote mate van zekerheid geïdentificeerd wordt als de prior Petrus Naghel uit het klooster van Herne (1), kan men zich de pertinente vraag stellen, wat deze kartuizermonnik uit het midden van de veertiende eeuw ertoe gebracht heeft om religieuze teksten over te zetten uit het Latijn naar de toenmalige *Dietse* volkstaal, zoals die gesproken werd in de streek waar het klooster zich in 1314 had gevestigd. Het antwoord is tweeledig. Hij deed het op bestelling van enkele Brusselse mecenasen en ook om de eigen kloosterbibliotheek te voorzien van volkstalige teksten voor de eredienst van de kloosterlingen.

Het is bekend dat de Kartuizers vertalingen op bestelling maakten voor enkele Brusselse patriciërsfamilies en dat ze vergoed werden voor het afgeleverde werk. Dit inkomen werd ongetwijfeld aangewend om voornamelijk de eerder penibele levensomstandigheden van de relatief jonge kloostergemeenschap te verbeteren.

Ons inziens mag het indrukwekkende vertaalwerk van Petrus Naghel echter niet gereduceerd worden tot een activiteit die louter bedreven werd uit economische noodzaak. De bedoeling van zijn vertalingen lag op een hoger niveau, omdat ze tegemoet kwamen aan de voor die tijd karakteristieke nood aan religieuze teksten in de volkstaal, zowel binnen als buiten de kloostermuren. Binnen de kloostermuren waren er naast de monniken met priesterwijding ook kloosterlingen die het kerklatin niet verstonden en voor wie onderricht en gebedslezingen slechts zinvol waren in hun eigen volkstaal. Buiten de kloostermuren was er in grote steden zoals Brussel een vrome culturele lekenelite ontstaan, de zogenaamde gemeenschap van semi-religieuzen, die er naar verlangde om zelf Gods Woord te lezen en te bestuderen, maar aan wie het aan

Fêtes qui doivent se célébrer, avec le même horaire que pour les Dimanches et Fêtes d'obligation, indiqués ci-dessus :

1 ^e	Le 6 Janvier	Epiphanie de Notre-Seigneur...
2 ^e	Le 19 Mars	Saint Joseph - Patronale de la Maison...
3 ^e	Le 15 Mai	S ^t Jean-Baptiste de la Salle...
4 ^e	-----	La Fête-Dieu
5 ^e	-----	La Fête du Sacré-Cœur de Jésus...
6 ^e	Le 14 Juillet	Adoration perpétuelle
7 ^e	Le 8 Décembre	Immaculée-Conception de la V.S.V...

Fêtes avec : Messe basse à 6^h — Grand-messe à 8^h — Salut à 6 heures...

(Pour les fêtes précédées d'une x sermon et salut à 5^h 1/2)

1 ^e	Le 1 ^{er} Janvier	x Circoucision de Notre-Seigneur...
2 ^e	Le 2 Février	x Purification de la V.S. Vierge...
3 ^e	-----	Mercredi des Cendres
4 ^e	Le 25 Mars	x Annonciation de la V.S. Vierge...
5 ^e	-----	Lundi de Pâques
6 ^e	-----	Lundi de Pentecôte
7 ^e	Le 24 Juin	Nativité de S ^t Jean-Baptiste...
8 ^e	Le 29 Juin	S ^t Pierre et Paul
9 ^e	Le 2 Juillet	x Visitation de la V.S. Vierge...
10 ^e	Le 8 Septembre	x Nativité de la V.S. Vierge...
11 ^e	Le 2 Novembre	Commemoration des Morts
12 ^e	Le 21 Novembre	x Présentation de la V.S. Vierge...
13 ^e	Le 15 Décembre	x Octave de l'Immaculée-Conception...
14 ^e	Le 26 Décembre	S ^t Etienne, 1 ^{er} Martyr

Kalender van de kerkelijke feestdagen in het Generaal-Huis (1905)

(1) J. BERNAER, J. BOELAERT en J. BOELAERT, *De "Bijbelvertaler van 1360" was een monnik van het Kartuizerklooster te Herne*, in *HOLVEO*, XXXI, nr. 2, p. 83-88.

scholing ontbrak om dit te doen aan de hand van de klassieke Latijnse geschriften.

Hoe dan ook, het vertaalwerk van de Kartuizers paste volledig bij hun levensregels om vanuit de afzondering van hun individuele cellen aan apostolaat te doen via de pen en via het geschreven woord.

In wat volgt gaan we nader in op de brede literair-historische context waarin de bijbelvertaling van Petrus Naghel tot stand gekomen.

De opkomst van de volkstaal in de literatuur vanaf de dertiende eeuw

Tot ongeveer 1250 waren de meeste scholen in onze gewesten, kerkelijke instellingen, waar de leerlingen voorbereid werden op een functie in de Kerk. De voertaal in die scholen was het Latijn en die taal was dan ook de cultuurtaal van de geletterde geestelijken, die er hun opleiding gekregen hadden.

Door de opkomst van handel en nijverheid in onze steden, ontstond allengs een toenemende behoefte aan leken die konden lezen, schrijven en rekenen. Het onderwijs voor de leken werd in toenemende mate georganiseerd door de stedelijke autoriteiten en het werd grotendeels in de volkstaal gegeven.

Onderwijs in de volkstaal was de vruchtbare voedingsbodem voor literatuur in de volkstaal. Belangrijke geschriften werden uit het Latijn vertaald en vooraanstaande geestelijke denkers schreven hun teksten rechtstreeks in de volkstaal.

Het Middelnederlands van Petrus Naghel

Het kartuizerklooster van Herne werd in 1314 gesticht. Tussen 1357 en 1384 ontstonden daar een twaalftal vertalingen van religieuze teksten, die alle toegeschreven worden aan prior Petrus Naghel (°ca. 1320, †1395). De oudste gekende vertaling van zijn hand is deze van de "Legenda aurea", uit 1357, de best bekende is de "Historiebijbel" uit 1360-1361 (2). De gebruikte taal is een literaire versie van de volkstaal die gesproken werd in de streek van Edingen, Aalst en Brussel, ten noorden van de toenmalige taalgrens tussen het Romaans en het Germaans. Het gaat om de Brabantse versie uit de groep middeleeuwse Nederlandse taalvarianten, die bekend staat als het Diets en die in

1612 door Cornelius Kiliaen *De Nederduytsche Spraeke* genoemd werd en nog later het Middelnederlands.

Het Middelnederlands werd tussen 1150 en 1500 gesproken en geschreven in een taalgebied dat grosso modo overeenstemt met het gebied waar vandaag modern Nederlands wordt gesproken. Het was geen gemeenschappelijke gestandaardiseerde taal maar een verzameling van regionale dialecten die voldoende overeenkomsten vertoonden om onderling verstaanbaar te blijven. Men onderscheidt in het Middelnederlands meestal vijf hoofdgroepen van dialecten, waarvan het voorkomen als volgt kan gesitueerd worden op onze hedendaagse landkaarten:

- het Vlaams in West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Zeeland,
- het Brabants in Noord-Brabant, Antwerpen, Vlaams-Brabant en Brussel,
- het Hollands in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht,
- het Limburgs in Nederlands Limburg en Belgisch Limburg,
- het Oostmiddelnederlands in Gelderland, Overijssel, Drenthe en Groningen.

De betrekkingen tussen het klooster en de patriciërs van de stad Brussel

Het Kartuizerklooster van Herne lag in het graafschap Henegouwen, vlak bij de grenzen met het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant, op het grondgebied van de heren van Edingen. Het had herhaaldelijk te lijden onder de conflicten die de heren van Edingen uitvochten met hun leenheer, de graaf van Henegouwen, en met hun bureu uit Vlaanderen en uit Brabant.

Zeger II van Edingen, die nog in 1347 de stichting van het klooster had laten goedkeuren door de gravin van Henegouwen, had zich in 1358 persoonlijk verzet tegen de kandidatuur van Albrecht van Beieren voor het regentschap van Henegouwen. Als wraak liet Albrecht hem in 1364 onthoofden, wat een vreselijke oorlog ontketende met de Edingse bloedverwanten van Zeger II (3).

Ten tijde van Petrus Naghel was de politieke toestand dusdanig verziekt dat het klooster zich in eerste instantie tot Brussel placht te wenden, wanneer het weer eens hulp en bescherming nodig had.

(2) M.M.KORS, *Bijbelvertaler van 1360 Ocart (?)*, in *Die deutsche Literatur des Mittelalters Verfasserlexikon*, Walter de Gruyter, Berlijn-New York, 2000, Band 11, Lieferung 1, p. 249-256.

(3) R.GOFFIN, *Généalogies Enghiennoises*, Livre 1, Recueil III des Tablettes Du Hainaut, p. 59-60.

Edingen kwam niet in aanmerking wegens de oorlog met de graaf van Henegouwen. Bergen lag om diezelfde reden eveneens móeilijk en Vlaanderen was al helemaal uitgesloten gezien de aloude vete tussen de Henegouwse Avesnes en de Vlaamse Dampierres, en ook wegens de problemen tussen de graaf van Vlaanderen en de Vlaamse steden.

De voorkeur voor Brussel heeft het klooster in 1381 trouwens een stevige reprimande opgeleverd vanwege Margareta van Brieg, echtgenote van Albrecht van Beieren. Ze verweet de monniken dat ze Brussel boven Bergen als vluchtoord verkozen en daardoor bewezen dat ze onvoldoende betrouwden op de beschermende macht van hun wettige vorstin (4).

Voor de monniken was het Middelnederlands sprekende Brussel blijkbaar een veilige haven. Brussel was als hoofdstad van het hertogdom Brabant uitgegroeid tot het zwaartepunt van de Middelnederlandse schrijftraditie en dit heeft ongetwijfeld meegespeeld in de opdrachten die Petrus Naghel van enkele Brusselse mecenasen mocht ontvangen om geestelijke teksten naar hun spreektaal om te zetten.

In de vakliteratuur wordt uitgebreid ingegaan op het feit dat de prologen en de collofonen van Petrus Naghel 's werk, meestal verwijzingen bevatten naar de opdrachtgevers van de vertaling, onder meer de Brusselse patriciërs Jan Taye en Lodewijk Thonijs. De Kartuziers van Herne hebben dus ontegensprekelijk materieel voordeel gehaald uit wat wij nu gesponsorde opdrachten zouden noemen.

We zien op dit punt een zekere overeenkomst met een gelijkaardige handgeschreven boekproductie uit een iets latere periode, bij de Broeders van het Gemene Leven. Deze congregatie van leken en seculiere geestelijken ontstond te Deventer in de jaren 1377-1380, rond Geert Grootte (°1340, †1384), mysticus, diaken en kartuizervriend. De levenswijze van die Broeders leunde aan bij de strenge godsdienstbeleving van de kartuizers maar in tegenstelling met de kartuizers beschikten zij aanvankelijk voor hun levensonderhoud niet over stichtingen of eigen middelen. Zij produceerden boeken in

(4) E.LAMALLE, *Arnold Beeltsens et Jean Ammonius, Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Engien*, Leuven, 1932, p. 37: "Nam cum audisset quod conventus noster transfugisset Bruxellas, misit et tulit inde dicens: an non esset domina Hannoniae satis potens ad sustentandum monachos suae patriae tam a se dilectos?"; "Toen zij (gravin Margarita) vernam dat ons convent naar Brussel gevlucht was, stuurde zij hen de volgende boodschap: zou de vorstin van Henegouwen soms niet machtig genoeg zijn om bescherming te verlenen aan de monniken van haar land, waarop zij zo gesteld is? "

de volkstaal met de expliciete bedoeling om ze te verkopen en om met de gemaakte winsten hun eigen organisatie en missioneringwerk te bekostigen.

Bronnen voor de bijbelvertalingen

Petrus Naghel was met zijn vertaling in zijn tijd geen alleenstaand geval. Vanaf de jaren 1100 zijn er in West-Europa veelvuldige initiatieven geweest om de bijbel voor leken toegankelijk te maken, door hem over te zetten naar de toenmalige versies van min of meer gestabiliseerde volkstalen (*vernaculaire talen*), waaronder het Engels, Frans, Duits, Italiaans en Nederlands. Als bron voor die vertalingen fungeerden ofwel de Hebreeuwse en Griekse grondteksten van de bijbel, ofwel Latijnse vertalingen van die grondteksten.

De Latijnse vertaalde bron die in de Middeleeuwen ongetwijfeld de grootste verspreiding kende was de *Vulgaat*. De basis van de Vulgaat is de vertaling van gedeelten van het Hebreeuwse Oude Testament en van het Griekse Nieuwe Testament, die tussen 382 en 405 gemaakt werd door kerkvader Hiëronymus, in opdracht van paus Damasus. Achteraf hebben andere bijbelgeleerden het werk van Hiëronymus aangevuld. De benaming Vulgaat verwijst naar het volkse Latijn waarin die vertaling gemaakt werd. Door zijn goede formulering en verstaanbaarheid verdrong de Vulgaat tamelijk snel de Oude Latijnse bijbel (de zogenaamde *Vetus Latina*) die voorheen in de Kerk gebruikt werd.

Handgeschreven kopieën (*codexen*) van de Vulgaatbijbel van Hiëronymus verspreidden zich in de loop der eeuwen over gans het gekerstend gebied van West-Europa. De meeste codexen bevatten slechts een beperkte selectie uit de boeken van het Oude en/of het Nieuwe testament en door het veelvuldige kopiëren waren aanvullingen, fouten en verminkingen in de tekst schering en inslag. Bekende oude codexen, waarvan de teksten als betrouwbaar doorgaan, zijn onder meer de Codex Amiatinus (8ste eeuw), afkomstig uit Engeland en de Codex Cavensis (9de eeuw) uit Italië.

Rond het jaar 800 deed Karel de Grote een beroep op de Britse monnik Alcuïnus om de Vulgaattekst uit te zuiveren. Scholastici van de Parijse Universiteit voerden een tweede herziening uit omstreeks 1225 en in 1546 besliste het Concilie van Trente dat de Latijnse Vulgaatbijbel de enige geautoriseerde versie zou zijn in de rooms-katholieke Kerk. Na een grondige herziening kwam dan in 1592 een goedgekeurde gedrukte tekst ter beschikking, gekend als de

Clementina Vulgata, die binnen de rooms-katholieke Kerk de norm gebleven is tot het begin van de twintigste eeuw.

Naast de Vulgaatbijbel als bron voor vernaculaire vertalingen, kennen we de *Historia Scholastica* van Petrus Comestor, samengesteld tussen 1169 en 1175. Dit werk bevatte de historische bijbelboeken, aangevuld met uitleg en commentaar. Het was bedoeld voor de studenten aan de kathedraalschool van Notre-Dame in Parijs. In 1295 werd er een Franse vertaling van gemaakt, de *Bible Historiale*, door Guiard des Moulins (Guyart Desmoulins), kapittelheer van Saint-Pierre in Aire-sur-la-Lys (nabij Sint-Omaars).

De oudste vertaling van de Vulgaatbijbel naar het Frans is van de hand van Jean Le Bon, ontstaan in de periode 1226-1250 aan de Universiteit van Parijs. Iets later, in de periode 1250-1254, verbleef de Franse koning Louis IX in het Heilig Land en liet er de *Bible de Saint-Jean d'Acre* schrijven.

De oudste vertaling van de Vulgaatbijbel naar het Engels werd in 1380 afgewerkt onder de leiding van de theoloog John Wycliffe (ca. 1324 -1384), die professor was aan de universiteit van Oxford.

Petrus Naghel voltooide het eerste deel van zijn Middelnederlandse Historiebijbel op 12 juni 1360 en het tweede deel op 23 juni 1361. Voor de meeste bijbelboeken werkte hij naar de Vulgaatbijbel, voor de andere naar de *Historia Scholastica* van Petrus Comestor. Het geheel werd naar het voorbeeld van de *Bible Historiale* van Guiard des Moulins (5), voorzien van toelichtingen die overgenomen werden uit de *Historia Scholastica* van Petrus Comestor.

De Delftse bijbel en de Keulse bijbel

De Middelnederlandse Historiebijbel van Petrus Naghel heeft als basistekst gediend voor het eerste Nederlandstalige gedrukte boek, de zogenaamde Delftse bijbel, die in 1477 onder de naam *Bible in Duytsche* (= Bijbel in het Diets) te Delft verschenen is. De drukkers waren Jacob Jacobszoon van der Meer en Mauricius Yemantszoon van Middelborch. De Delftse bijbel heeft uit Petrus Naghels werk alleen de vertaling overgenomen van het Oude Testament, zonder de bijhorende toelichtingen uit de *Historia Scholastica*.

(5) Dat de *Bible Historiale* van Guiard des Moulins mogelijk het voorbeeld en de aanleiding zou geweest zijn voor de Historiebijbel van Petrus Naghel, wordt onder meer gesuggereerd door J.DESCHAMPS, M.M.KORS en M.K.A. VAN DEN BERG.

Einde 1478 werd ook te Keulen een Nederlandstalige bijbel gedrukt, de *Keulse Bijbel*. Zijn vertaling van het Oude Testament steunde op de tekst van de Delftse Bijbel, zodat ook deze bijbelvertaling schatplichtig is aan het werk van Petrus Naghel.

Latere vertalers zijn meestal teruggedaan naar de originele grondteksten of naar één of andere versie van de Vulgaatbijbel, zonder verder nog een beroep te doen op de teksten uit de Historiebijbel.

Middelnederlandse auteurs vóór Petrus Naghel

Het is niet bekend waar en hoe Petrus Naghel zijn uitstekende kennis van het Middelnederlands heeft verworven. Voor zijn vertalingen heeft hij mogelijk gebruik kunnen maken van het geschreven Middelnederlands uit de gedichten en de prozastukken van sommige auteurs die hem vooraf gegaan waren. Als belangrijke voorgangers kennen we immers:

- Hendrik van Veldeke (ca.1150 – ca. 1200): *Sente Servaes*
- Beatrijns van Nazareth (ca.1200 – 1268): *Seuen manieren van Heilige Minnen*
- Hadewijch (ca. 1200 – 1248): *Visioenen, strofische Gedichten*
- Willem van Afflighem (1210 – 1297): *Leven van Sinte Lutgart*
- (?) Willem van Afflighem (1210 – 1297): *Leven van Jezus (het Luikse diatesseron)*
- Jacob van Maerlant (ca. 1225 – ca. 1300): *Rijmbijbel, Wrake van Jerusalem, Sinte Franciscus leven, Merlins boec, Der naturen bloeme*
- Diederic van Assenede (ca. 1230 - ca. 1290): *Floris ende Blancefloer*
- Melis Stoke (ca. 1250 – ca. 1305): *Rijmkroniek van Holland*
- Jan van Boendale (1280 -1365): *Der Leken Spieghel, Jans Teestije, Brabantsche Yeesten,*
- Jan van Ruusbroec (1293 - 1381): *Dat rijcke der ghelieven, Boeksken der verclaringhe*
- Jan de Weert (ca. 1300 – 1362): *Spieghel der Sonden*
- Jan van Leeuwen (ca. 1300 – 1378): *Een ghetughe, Van vijfterhande bruederscap, Dboec vanden tien gheboden*

Uit deze opsomming mogen we in ieder geval besluiten dat er ten tijde van Petrus Naghel, een goed ontwikkelde Middelnederlandse schrijftaal en schrijftraditie bestonden. Het is bovendien praktisch zeker dat Petrus Naghel vertrouwd was met (sommige) teksten van Jacob van Maerlant, Jan van Ruusbroec en Jan van Leeuwen. De

opvatting van zijn Historiebijbel vertoont punten van overeenkomst met het werk van de auteur van het Luikse diatesseron⁽⁶⁾, die mogelijk geïdentificeerd wordt met Willem van Affligem, geboren te Mechelen en benedictijnenmonnik, eerst in Affligem, vervolgens in Waver en ten slotte in Sint-Truiden.

Bezwaren van de Kerk tegen bijbelvertalingen naar de volkstaal

De vertaling van de Vulgaat naar vernaculaire talen stuitte bij de kerkelijke autoriteiten op principiële bezwaren, omdat gevreesd werd dat de formulering, de betekenis en de interpretatie van de vertaalde teksten zou evolueren samen met de gebruikte taal en dat die vertalingen aldus vroeg of laat in conflict zouden komen met de inhoud van de originele geschriften (*traduttore traditore*).

Naast dit eerder theoretische bezwaar hadden de kerkelijke gezagdragers ook nog een minder hoogstaande reden om de vertalingen met argwaan te benaderen. Via de vertalingen kregen leken immers de mogelijkheid om zelfstandig kennis te verwerven over de inhoud en de betekenis van de bijbelse teksten, wat hen er dan zou kunnen toe brengen om kritiek te uiten op sommige kerkelijke gezagsdragers die zich in hun persoonlijke levenswandel weinig gelegen lieten aan de bijbelse voorschriften.

De vertaling en vooral de verspreiding van die vertalingen, waren in de tijd van Petrus Naghel dan ook eerder riskante bezigheden en de auteur ervan kon in het ergste geval aangeklaagd worden bij de Inquisitie. Petrus Naghel beseftte dit heel goed en anticiperend op mogelijke problemen, verdedigde hij zich in de prologen van zijn vertalingen tegen geestelijken die zijn werk zouden kunnen afkeuren en veroordelen. Naar ons weten is hij echter persoonlijk nooit lastig gevallen geweest.

Vernaculaire talen voor het onderricht van kloosterlingen

Het Concilie van Vienne, dat onder paus Clemens V samengeropen werd in 1311 en 1312, stipuleerde in verband met het gebruik van vernaculaire talen binnen de kloostermuren: “Wanneer in het kloosterkapittel de kloosterregel voorgelezen wordt, moet hij door de voorzitter of door een door hem aangewezen monnik, in het vernaculair uitgelegd worden aan de jongere monniken. Novicen

(6) Een diatesseron of evangelieharmonie is een samensmelting van de vier evangeliën in één enkel verhaal. Het eerste diatesseron werd omstreeks het jaar 150 te Rome, vermoedelijk in het Grieks, geschreven door Tatianus. In de Middeleeuwen werd het talloze malen herschreven en vertaald.

moeten in het vernaculair door een competente instructeur onderricht worden in de Goddelijke Eredienst en in de naleving van de kloosterregel”.

Deze instructie vindt men niet terug in de eigen gewoonteregels (*Consuetudines*) van de Kartuziers. Het is echter wel zo dat die *Consuetudines* alleen voorschriften bevatten die specifiek waren voor de kartuizer en dat daarnaast ook de algemene regels van de katholieke kerk onverkort moesten worden nageleefd. Vermoedelijk volgden de Kartuziers in deze aangelegenheid de richtlijnen van het Concilie van Vienne.

Kartuizervoorschriften over het gebruik van vernaculaire talen

Guigo II stond erop dat de monniken bij hun meditatie langdurig en intens de teksten van de Heilige Schrift zouden “herkauwen”. Dit kon het best met teksten in de moedertaal van de monnik.

Het onderricht van novicen en lekenbroeders moest waarschijnlijk eveneens in de moedertaal gebeuren.

Uit de *Consuetudines* van de kartuziers weten we dat de plechtige tijdelijke geloften van een broeder-convers, bezegeld werden door een contract dat verplicht opgesteld was in de moedertaal van de kandidaat. Testamenten van schenkingen aan het klooster werden eveneens in de moedertaal van de schenker opgeteld. De kroniek van Bruno Pedé reproduceert in extenso het Middelnederlandse schenkingstestament van ene Adriaen Cosyns, zoon van Cornelis, uit Appelterne in Vlaanderen (7).

De taaltoestand in 1314, bij de stichting van het klooster te Herne

Van de kloosterstichting getuigen een reeks oorkonden, die in het Latijn of in het Frans zijn opgesteld (8).

anno 1307: Latijn: goedkeuring van de stichting door de abt van St.-Aubert,

anno 1308: Frans: conventie over de inkomsten van kloosterkapel,

anno 1313: Frans: de testamentuitvoerders van Walter II vragen bevestiging van de stichting aan de bisschop van Kamerijk,

anno 1314: Frans: Walter III ratificeert de stichting van het klooster,

(7) B.PEDE, *Series Monachorum Professorum Cartusiae B.V.Mariae De Capella*, manuscript, p.98.

(8) E.LAMALLE, *Arnold Beeltsens et Jean Ammonius, Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérinnes-lez-Engien*, Leuven, 1932, Appendice I, p.167-181.

anno 1314: Latijn: toelating van de bisschop van Kamerijk om de mis op te dragen in de kloosterkapel,
 anno 1315: Latijn: toelating van de bisschop om een begraafplaats in te richten,
 anno 1315: Latijn: nieuw akkoord over de inkomsten van de kloosterkapel,
 anno 1341: Latijn: toelating van de Grande Chartreuse om een refuge in te richten in Edingen,
 anno 1347: Frans: Zeger II van Edingen doet de stichting bevestigen door de gravin van Henegouwen en verleent aan het klooster bepaalde vrijstellingen.

De eerste prior, Dom Robert, was afkomstig uit een klooster in de omgeving van Vervins en de eerste monniken kwamen uit Valenciennes. Zij waren vermoedelijk Franstalig, vermits Vervins en Valenciennes ver bezuiden de toenmalige taalgrens lagen. Naar alle waarschijnlijkheid gebruikten de eerste monniken het Frans als interne voertaal, taal die de heren van Edingen gebruikten om met hen te communiceren.

Het is aannemelijk dat de stichters de boeken die onontbeerlijk waren voor de eredienst en voor hun kopieerarbeid, vanuit hun moederklooster hebben meegebracht. Het ging hier hoofdzakelijk om liturgische werken in het Grieks of Latijn, mogelijk ook om Franse vertalingen van bijbelteksten en verder om originele of in het Frans vertaalde werken van religieuze schrijvers. Teksten in het Middelnederlands waren er waarschijnlijk niet bij, zodat de kloosterbibliotheek aanvankelijk niet over de nodige boeken beschikte om de opleiding te verzorgen van nieuwe rekruten die alleen Diets verstonden.

Uit de kroniek van Beeltsens weten we dat het klooster in de eerste decennia van zijn bestaan, alle moeite van de wereld gehad heeft om materieel het hoofd boven water te houden. Om in die omstandigheden het moeilijke en tijdrovende vertaalwerk naar de lokale volkstaal te verrechtvaardigen, moet de behoefte aan Middelnederlandse geschriften wel zeer groot geweest zijn.

De taaltoestand omstreeks 1350

Het rekruteringsgebied van het pas gestichte klooster lag voor een aanzienlijk deel in een gebied waar het Middelnederlands de voertaal was, waardoor die volkstaal zich geleidelijk aan binnen de kloostermuren nestelde. Die evolutie zette zich door, bij zoverre

dat het klooster van Herne in 1411 ingedeeld werd bij de Nederlandstalige kartuizerprovincie *Provincia Picardiae remotioris* die in 1474 omgedoopt werd tot de *Provincia Teutoniae*. Die indeling was de bevestiging van een feitelijke toestand die zich in de loop der jaren had ontwikkeld en ze bewees dat het Algemeen Kapittel van de Kartuizerorde vastgesteld had dat de interne voertaal bij de kartuizers van Herne het Middelnederlands was (9).

Mogelijk is de verdietsing van de voertaal binnen het klooster aangewakkerd geweest door de aanstelling tot prior, in 1358, van Dom Jacobus, die afkomstig was uit het kartuizerklooster Sint-Aldegonde, gelegen in Longuenesse, bij de stad Sint-Omaars. Dit kartuizerklooster was gesticht in 1298 en het lag in de veertiende eeuw vlak op de taalgrens tussen het Frans en het Middelnederlands. De archieven van de stad Sint-Omaars bewaren een schepeneed uit de periode 1350-1360, die in die twee talen gesteld is. Sint-Aldegonde wordt daarom door sommige auteurs beschouwd als het oudste kartuizerklooster uit het Middelnederlandse taalgebied. In 1411 was de taalgrens echter al zodanig ver naar het Noorden opgeschoven dat het klooster niet meer in aanmerking kwam om ingedeeld te worden bij de Nederlandstalige kartuizerprovincie.

Het Middelnederlands als voertaal in het klooster van Herne.

Van bij zijn stichting in 1314 lag het Kartuizerklooster van Herne, zoals ook nu nog, op enkele kilometers ten noorden van de taalgrens. In het Herne van de veertiende eeuw werd Diets gesproken, wat onder meer blijkt uit zijn toponymie (10).

Alhoewel de kloosterlingen het grootste deel van hun tijd in stilte en afzondering doorbrachten, moest en mocht er toch af en toe gesproken worden. De koormonniken konden eventueel onderling in het Latijn communiceren. Het lagere personeel, conversen, donaten,

(9) E.LAMALLE, *La chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Enghien (1314-1580)*, manuscript, Leuven, 1926, p. 78-79. De motivatie van de splitsing, die door het Algemeen Kapittel van 1411 beslist werd, luidde als volgt: "*Cum provincia Picardiae juxta formam Statutorum nostrorum de biennio in biennium non possit commode visitari propter multiplicationem domorum distantiamque locorum ac varietates idiomatum, nec personae possint facile reperiri qui sciant utrasque linguas...*"; "Gezien het moeilijk wordt om de Picardische provincie volgens de voorschriften van onze statuten om de twee jaar te visiteren, wegens de vermenigvuldiging van onze kloosters, de afstanden tussen de vestigingen en de verscheidenheid van spreektaal en ook gezien het niet gemakkelijk is om personen te vinden die beide talen machtig zijn ....".

(10) R.BILLIET, *Toponymie van Herne*, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI - nr. 75., Gent 1955.

novicen en lekenbroeders hadden helemaal geen of hooguit een passieve kennis van het Latijn en zowel voor hun liturgische oefeningen als voor hun dagdagelijkse bezigheden hebben zij ongetwijfeld hun Dietsse moedertaal gebruikt.

In de Latijnse kronieken van Beeltsens, Ammonius en Pedé vindt men nergens een expliciete aanwijzing over de voertaal binnen de kloostermuren. Het is echter wel zo dat de kroniekschrijvers af en toe noteren dat een bepaalde kloosterling bedreven was in het *gallisch* (= Frans) of dat hij die taal ergens aangeleerd had (11), waaruit we dan mogen afleiden dat niet het Frans maar wel het Diets de gebruikelijke voertaal binnen het klooster was.

De instructie van de novicen, de bijbellezingen bij de conversen en de meditatieoefeningen over de bijbelteksten bij de koormonniken, vereisten dan ook geschriften in de Dietsse moedertaal. Bovendien hadden de monniken beperkte pastorale verplichtingen ten overstaan van de groep Dietssprekende parochianen die van oudsher in de omgeving van hun klooster woonden. Die parochianen moesten, zeker tot 1381, de misviering samen met de kloosterlingen bijwonen, in hun oude parochiekerk die tot kloosterkerk omgebouwd was. Als zij tijdens de viering toegesproken of onderricht moesten worden, zal dit ongetwijfeld gebeurd zijn in het Diets.

Gezien het “gewone volk” in en rond het klooster het Diets als voertaal hanteerde, was het dan ook niet verwonderlijk, dat een hoger opgeleide priestermonnik als Petrus Naghel zich geroepen gevoeld heeft om de bijbel en andere religieuze teksten om te zetten naar die volkstaal.

Conclusie

Alhoewel hij als kartuizerkluizenaar grotendeels afgeschermd was van de buitenwereld, volgde Petrus Naghel de brede literair-historische stromingen van zijn tijd. Zijn werk kwam tegemoet aan de interne vraag

(11) E.LAMALLE, Arnold Beeltsens et Jean Ammonius, *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérimnes-lez-Engien*, Leuven, 1932, p. 139: Ammonius schrijft het volgende over de donaten Nicolaus Brekpot en Nicolaus Oste: “*Nicolaus Brekpot et Nicolaus Oste... . Ambo nati in nostra vicinia, quorum parentes probe novimus. Porro Nicolaus Brekpot in adolescentia sua Tornaci habitavit, ubi et gallice loqui et tonsoris artificium didicit...*”; “*Nicolaus Brekpot en Nicolaus Oste...* Beiden geboren in onze omgeving, wier ouders we kenden als eerbare mensen. Later woonde Nicolaus Brekpot tijdens zijn jonge jaren in Doornik waar hij Gallisch leerde spreken en zich de stiel van haarkapper eigen maakte ....”.

van het klooster naar volkstalige bijbelteksten en het beantwoordde tegelijkertijd aan de wensen van de Brusselse mecenasen. Hoe de kwantitatieve verdeling lag van de manuscripten, die voor de eigen kloostergemeenschap geschreven en gekopieerd werden, en van wat bedoeld was om doorverkocht te worden buiten het klooster, is op dit ogenblik het onderwerp van gespecialiseerd onderzoek.

LOSSE AANTEKENING

Moordend verkeer.

Gilles Cortenbosch, inwoner van Lettelingen, had een smeekbrief gericht tot de hertogin van Arenberg. Op de laatste dag van september 1713 had de koets van de hertogin namelijk in Lettelingen het zwijn van Gilles doodgereden (1). Op 6 oktober 1713 betaalde de hertogin van Arenberg hem 3 kronen.

(1) ARA, Arenberg, Enghien, C15 CAS 248, los stuk: “*Le dernier de septembre passé de 1713, il a eu le malheur d’avoir eu son porcq écrasé par le carosse où étoit votre altesse en passant audit petit enghien*”.